

Будянський Д. В.

СУТЬ І СТРУКТУРА РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті представлені теоретичні аспекти проблеми розвитку риторичної культури викладачів вищих навчальних закладів. Досліджено питання змісту та структури риторичної культури. На основі узагальнення існуючих теорій запропоновано авторський варіант дефініції риторичної культури викладача вищого навчального закладу. Автор розглядає риторичну культуру як високий рівень мисленнєво-мовленнєвої професійно-педагогічної діяльності викладача, яка спрямована на гармонійний розвиток особистості студента. Також у публікації здійснено аналіз праць з красномовства та виявлено якості, необхідні для ефективної діяльності в галузі публічного мовлення, які можна вважати елементами риторичної культури. Окремо розглядається естетико-культурологічний компонент, завдяки якому структурна модель риторичної культури набуває цілісності та завершеності. Доводиться думка щодо необхідності розвитку зазначених складових риторичної культури у викладачів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: викладач, риторична культура, структурні компоненти, професійна діяльність, вищий навчальний заклад.

Будянский Д. В. Суть и структура риторической культуры преподавателя высшего учебного заведения. В статье представлены теоретические аспекты проблемы развития риторической культуры преподавателей высших учебных заведений. Изучен вопрос содержания и структуры риторической культуры. На основе обобщения существующих теорий предложен авторский вариант дефиниции риторической культуры преподавателя высшего учебного заведения. Автор рассматривает риторическую культуру как высокий уровень мысленно-речевой профессионально-педагогической деятельности преподавателя, которая направлена на гармоничное развитие личности студента. Так же в публикации осуществлен анализ трудов по красноречию и выявлены качества, необходимые для эффективной деятельности в области публичной речи, которые можно считать элементами риторической культуры. Отдельно рассматривается эстетико-культурологический компонент, благодаря которому структурная модель риторической культуры приобретает целостность и завершенность. Доказывается мысль о

необходимости развития указанных составляющих риторической культуры у преподавателей высших учебных заведений.

Ключевые слова: риторическая культура, оратор, риторика, красноречие, культура речи, внешний вид оратора, преподаватель высшего учебного заведения.

Budiansky D. V. The Origins of the Idea of the Development of Rhetorical Culture of the Teacher in the History of Educational Thought. The article presents the historical aspects of the development of the problem of rhetorical culture. The question of the content and structure of rhetorical culture is examined. The author gives the own version of the definition of the rhetorical culture of the teacher of the university on the basis of generalization of the existing theories. The author examines the rhetorical culture as a high level of cognitive and speaking, professional and pedagogical activity of the teacher that aims at the harmonious development of the student's personality. The author conducts an analysis of researches on the eloquence and identifies the qualities which are needed for effective action in the field of public speech and which can be considered as rhetorical elements of culture. We consider separately the aesthetic and cultural component, whereby the structural model of the rhetorical culture becomes integral and completed. The idea of the need for the development of these components of the rhetorical culture of the teachers of higher educational institutions with the aim of improving the quality of the professional activity is proved.

Keywords: rhetorical culture, speaker, rhetoric, eloquence, speech, appearance of the speaker.

Постановка проблеми. Потреба у розвитку риторичної культури у процесі професійної діяльності викладача вищого навчального закладу пояснюється багатьма причинами як суспільного, державного, так і суто професійного характеру. По-перше, це зумовлюється тим, що «в українському суспільстві нині поширюється сучасний американський риторичний ідеал, чужий слов'янській культурі, зокрема українській, яка завжди мала міцні традиції успадкування еллінської античної культури» [9] (Л. Мацько, О. Мацько). По-друге, українське суспільство не звільнилося й від тоталітарного риторичного ідеалу. По-третє, низьким загальним рівнем мовленнєвої культури в суспільстві. По-четверте, зразок ораторського мистецтва й риторичної поведінки викладача має забезпечити студентів не тільки міцними знаннями, а й умінням цивілізаційної поведінки в суспільстві, які відповідають європейським нормам.

Підвищення значущості риторичної культури викладачів підсилюється світовими інтеграційними освітніми процесами, які обумовлюють більш високі вимоги до професійно-педагогічної комунікації, нові попити до теоретичних знань і практичних навичок спілкування, майстерності

взаємодії зі студентами і колегами, умінь ефективно використовувати телекомунікації, Інтернет, ділове листування у реалізації професійних завдань, що є гарантом досягнення успіху професійної діяльності викладача сучасного вищого навчального закладу.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема використання здобутків риторики в освітньому процесі досліджувалася у таких напрямках:

- теоретичні засади риторики як науки і закони ефективності мовленнєвої діяльності (О. Волков, А. Капська, А. Михальська, О. Мурашов, Ю. Рождественський, Г. Сагач, І. Шведова, О. Юніна);

- риторико-мовленнєвий компонент у структурі педагогічної діяльності (В. Артемов, М. Вашуленко, Ф. Гоноболін, І. Зязюн, Л. Мацько, А. Первушина, Г. Сагач, Л. Ткаченко, О. Штепа);

- розкриття суті та структури риторичної діяльності, її основних етапів (В. Аннушкін, Н. Безменова, С. Гурвич, Є. Ключев, Н. Михайличенко);

- система риторичних умінь фахівця (С. Абрамович, С. Іванова, М. Львов, Є. Ножин);

- риторичні вміння майбутніх соціальних педагогів (А. Первушина);

- актуальні проблеми сучасної риторичної освіти (В. Аннушкін, Н. Грудцина, Н. Іпполітова, Т. Ладиженська, М. Львов, О. Марченко, С. Мінесєва, А. Михальська, О. Мурашов, О. Юніна);

- питання розвитку педагогічної творчості і риторичних умінь у процесі професійно-педагогічної діяльності (В. Абрамян, Д. Александров, Н. Бабич, Д. Вагапова, І. Зязюн, М. Кохтев, Х. Леммерман, П. Сопер, В. Шейнов та ін.);

- питання мовної підготовки майбутніх педагогів (Г. Васильєва, Л. Головата, В. Кан-Калік, В. Костомаров, М. Петров, В. Полторацька, В. Ряховський, І. Синиця, В. Скалкін, І. Страхов та ін.);

- формування риторичної культури студентів-гуманітаріїв (Я. Білоусова, А. Уварова), фахівців дошкільних навчальних закладів (В. Тарасова), майбутніх викладачів-гуманітаріїв ВНЗ (О. Кісенко), сучасних педагогів (Д. Гусєв, Т. Кобзева, Л. Колесникова, О. Марченко), педагогічні умови риторичної підготовки у вищому навчальному закладі (Н. Голуб) та інші.

Проте, як свідчить аналіз наукових джерел, риторична культура викладача ВНЗ наразі не достатньо досліджена в науковій літературі, у тому числі недостатньо розкрита суть указанного феномену, його структура і зміст.

Мета статті – на основі аналізу наукових праць з'ясувати суть і розкрити зміст структурних компонентів риторичної культури викладача вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. У багатьох сучасних науково-педагогічних дослідженнях термін «риторична культура» використовується як синонім понять: «мовленнєва майстерність», складовими якої є логічна, психолого-педагогічна культура, техніка мовлення (Л. Граудіна, Н. Безменова, Н. Михайличенко), «риторична (ораторська) грамотність» (Д. Александров, Ю. Рождественський), «комунікативна культура», «комунікативна компетентність» (Р. Онуфрієнко, Н. Іпполітова і ін.), «професійно-виконавська культура», «педагогічна майстерність» (І. Зязюн, А. Капська, Г. Сагач, Н. Тарасевич), «мовно-публіцистична культура» (В. Гамрецький), «культура публічної мови» (Ю. Ковальов), «культура мовленнєвого продукування та виконання» (А. Васильєва), «мовленнєва культура» (О. Залюбівська).

Зокрема, О. Залюбівська трактує поняття «риторична культура» у вузькому сенсі як культуру публічного мовлення, і широкому – як культуру риторики діяльності у всіх її формах, родах, видах і жанрах (усна і письмова мова: монолог, діалог; побутова, ділова, наукова мова).

У результаті об'єднання світоглядного, ціннісного, гносеологічного, імперативного, технологічного і творчого підходів О. Залюбівська пропонує таке визначення цього поняття: риторики культура є складним, багатовимірним утворенням, інтегративною характеристикою особистості, яка включає сукупність риторики компетенцій, ціннісно-орієнтованих норм риторики діяльності та індивідуально-творчого стилю реалізації [5].

Використовуючи аналогічний підхід Я. Білоусова розглядає риторики культуру, по-перше, як якісну характеристику особистості, показник її духовного розвитку, сформованості риторики здібностей, знань, умінь і навичок, а по-друге, як категорію, яка реалізується в усіх видах професійної діяльності, сприяє формуванню багатограних відносин, забезпечує самопізнання, саморозвиток, самовиховання через володіння риторики досвідом, здобутим людством [1].

О. Юніна вважає, що цінність риторики культури як філософсько-культурологічного феномену полягає в тому, що «...вона здатна актуалізувати в суб'єкті такі людські якості, завдяки яким він стає духовною особистістю та яскраво вираженою індивідуальністю» [15, с. 2]. У процесі розвитку власної риторики культури людина оволодіває мистецтвом спілкування та взаєморозуміння, вдосконалює такі життєво важливі якості як самостійність, гнучкість, глибина і критичність мислення, відкритість світу, уміння керувати негативними емоціями, естетичний смак та мовленнєву шляхетність.

За визначенням О. Марченко риторична культура – це гуманістична культура, переведена у форму мовленнєвої діяльності, спрямованої на пошук істини, вдосконалення і духовне збагачення особистості [8].

Ми погоджуємося з науковцями (Д. Гусєв, Л. Колесникова, В. Тарасова та інші), які розглядають риторичну культуру як складову професійної культури педагога. Зокрема, Д. Гусєв стверджує, що ефективність освітнього процесу значною мірою залежить від рівня риторичної культури викладача, яка на ряду з логічною, психолого-педагогічною, комунікативною культурою, володінням спеціальними психолого-педагогічними техніками і методиками складає фундамент професійної майстерності педагога [4].

Водночас, на нашу думку, поняття «риторична культура» за своїм змістом відповідає такій категорії ораторського мистецтва, як «риторичний ідеал», що являє собою парадигму риторичних, естетичних та етичних положень, характерних для певного суспільно-культурного середовища. Рівень реалізації риторичного (а в нашому випадку – педагогічно-риторичного) ідеалу визначається за допомогою таких категорій як риторична стратегія (організуючий принцип мовленнєвої поведінки), риторична тактика (спосіб здійснення риторичної стратегії) та риторичний стиль (специфічна система риторичних прийомів, форм і засобів, спрямована на реалізацію певної риторичної тактики і стратегії).

Для сучасного українського риторичного ідеалу, який увібрав у себе найкращі здобутки античної риторики, візантійсько-слов'янської філософії, західноєвропейської культури, вітчизняного красномовства, ідеї видатних українських письменників, педагогів, науковців, християнські морально-етичні принципи характерні такі риси: істинність, системність, чіткість (логос), гуманність, моральна спрямованість (етос), образність, емоційність (пафос), духовність, шляхетність, гармонія (міра у виборі і застосуванні риторичних засобів) тощо [14].

На основі узагальнення думок вітчизняних і зарубіжних науковців, досліджень риторичного ідеалу, а також власного досвіду викладання дисциплін «Ораторське мистецтво», «Основи педагогічної творчості», «Педагогіки» у СумДПУ ім. А. С. Макаренка, ми розглядаємо риторичну культуру як високий рівень мисленнєво-мовленнєвої професійно-педагогічної діяльності викладача, спрямованої на гармонійний розвиток особистості студента.

Отже, на нашу думку, *риторична культура – це важливе динамічне системне особистісне утворення, яке характеризує досягнення викладача в засвоєнні риторичних знань і вмінь, а також готовність застосовувати їх у процесі професійно-мовної взаємодії, через яку відбувається реалізація цілей і завдань вищої освіти.*

З огляду на це, риторичну культуру в навчально-педагогічному аспекті можна представити як сукупність риторичних знань, умінь і навичок, що сприяють успішному здійсненню мовленнєвої діяльності у різних її видах.

Розглянемо докладніше структурні компоненти риторичної культури викладача ВНЗ.

Визначаючи риторичну культуру як сукупність вербальних і невербальних засобів трансляції оратором своїх думок у їх етичній, естетичній та інтелектуальній єдності, М. Препотенська, виділяє такі її складові: доброзичливе ставлення до співрозмовників, слухачів, адекватна кінесика, культура та техніка мовлення, актуальність теми спілкування, логічність викладу, образність, новизна інформації, єдність форми і змісту, позитивна енергетика, впевненість, харизматичність оратора [13].

У структурі риторичної культури особистості О. Залюбівська виділяє п'ять основних компонентів:

1) *мотиваційно-ціннісний*: ставлення до риторичної діяльності, сформованість риторичних цінностей;

2) *інтелектуально-творчий*: рівень риторичних знань, наявність умінь текстотворення, здатність до рефлексії;

3) *мовностилістичний*: знання і дотримання норм літературної мови;

4) *психолого-педагогічний*: впевненість у собі, почуття задоволення від риторичної творчості, адекватна самооцінка;

5) *виконавсько-артистичний*: виразність інтонацій, володіння невербальними засобами, гармонізуюча взаємодія з аудиторією [5].

Такий підхід до структурування досліджуваного нами феномену вбачається нам найбільш вдалим, оскільки охоплює різні сторони професійно-педагогічної діяльності викладача. З огляду на це, вказані структурні компоненти беремо за основу, проте, вважаємо, що їх зміст і кількість потребує певних уточнень.

Із метою уточнення змісту структурних компонентів риторичної культури викладача ВНЗ ми провели опитування серед студентів Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. Проведене дослідження дало можливість виявити такі важливі, на думку студентів, характеристики педагога-оратора:

– уміння створити сприятливу, комфортну, емоційно-позитивну, творчу обстановку на заняттях;

– здатність чітко, аргументовано, цікаво, доступно, оригінально викладати навчальний матеріал у тісному зв'язку з явищами життя та в контексті вирішення актуальних проблем сучасності;

- спілкування на суб'єкт-суб'єктному рівні;
- уміння вести діалог з аудиторією з елементами сократівської бесіди, здатність до імпровізації;
- чіткість мовлення, приємний голос, доречна міміка та жестикуляція;
- артистизм;
- почуття гумору;
- естетика зовнішнього вигляду, чарівність, інтелігентність.

На основі класифікацій творчих здібностей педагога, аналізу представлених досліджень та результатів опитування студентів ми пропонуємо своє бачення структури риторичної культури викладача ВНЗ:

1) *мотиваційно-ціннісний*:

- мотивація на досягнення успіху, активність, ініціативність, відповідальність, задоволеність професійною діяльністю;
- потреба в самовдосконаленні та самовираженні, постійному підвищенні рівня риторичної культури засобами ораторського мистецтва;
- потреба у вдосконаленні знань з фаху, а також з риторики, педагогіки, психології, театральної педагогіки, філософії, світової культури, моралі і етики тощо;
- ставлення до риторичної діяльності;
- усвідомлення суспільної необхідності та особистісної значущості риторичної культури, необхідності риторичної самоосвіти;
- толерантність, повага до слухача;

2) *інтелектуально-творчий*:

- науково-теоретичні знання з риторики: історичні аспекти розвитку красномовства, особливості національного риторичного ідеалу, методи та технології створення риторичного продукту;
- високий рівень знань зі, спеціальності, педагогіки, світової та національної культури;
- наявність необхідних якостей мислення (критичності, креативності, швидкості, логічності, асоціативності);

3) *мовностилістичний*:

- володіння нормами літературної мови, обсяг активного словника, орфоепія, використання риторичних виразних засобів;
- володіння вербальними засобами комунікації: технікою (дихання, голос, дикція) та логікою мовлення (логічні наголоси, паузи, інтонації, підтекст, словесна дія, «надзавдання», кінострічка уяви);
- діалогічність мовлення;

4) *психолого-педагогічний*:

- впевненість у собі, почуття задоволення від риторичної творчості, відкритість, адекватна самооцінка;
- авторитет оратора;
- уміння керувати своїм психофізичним станом (емоціями, настроєм);
- відсутність психо-фізичного напруження, страху перед аудиторією;
- здатність до рефлексії та емпатії;
- емоційна гнучкість;
- розвинена увага та уява;
- почуття гумору;

5) виконавсько-артистичний:

- майстерність публічного виступу (володіння технікою організації контакту, утримання уваги аудиторії, управління педагогічним спілкуванням, полемічні вміння, використання ораторських прийомів);
- вміння виразно проявляти емоції, передавати власну оцінку певної інформації, факту, втілювати внутрішнє переживання в тілесній природі;
- володіння засобами педагогічної режисури;
- володіння невербальними засобами комунікації: пластикою тіла, мімікою, жестикуляцією, поставою, мізансценою;
- вміння імпровізувати;
- ораторський імідж (зовнішній вигляд, манера виступу, авторські ораторські прийоми).

Також вважаємо, що для більш повного розкриття сутності риторичної культури необхідне введення до її структури і естетико-культурологічного компоненту.

На наш погляд, цей компонент риторичної культури викладача ВНЗ в свою чергу складається з таких елементів:

- високий рівень естетичного виховання;
- знання з етики та естетики, світового та вітчизняного мистецтва, в тому числі і ораторського;
- «почуття форми» як інтегративна здатність естетичного сприйняття (емпатія, асоціативні зв'язки мислення і уяви в сприйнятті форми і мовленнєвому продукуванні);
- естетичні потреби, зокрема, у гарному мовленні;
- гармонійно-діалогічний стиль спілкування з аудиторією;
- володіння навичками виразного читання.

Отже, риторична культура викладача – це комплекс інтелектуальних, морально-естетичних, емоційно-чуттєвих та артистично-виконавських якостей, які виражаються у формі оригінального продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності, спрямованої на досягнення істини і гармонійний

розвиток особистості студента. Широка ерудиція, мисленнєво-мовленнєва культура, яскрава індивідуальність, уміння мислити вголос перед аудиторією, оригінально висловлювати свої думки, спілкуватись, емоційне наповнення слова, толерантність у спілкуванні сприяють формуванню міжособової аттракції між викладачем та студентами, яка трансформується в інтерес до дисципліни, яку він викладає.

Висновок. Сьогодні у ВНЗ України необхідно готувати риторично освічену особистість, здатну до культурного, гуманного, доброзичливого, діалогічного спілкування. Тому одним із найважливіших завдань сучасної освіти має бути підвищення якості мовлення педагога, як однієї з провідних складових його професійного успіху. У зв'язку з цим, риторика має зайняти належне місце у змісті вищої педагогічної освіти.

Одним з найважливіших елементів професійної діяльності сучасного педагога є риторична культура – складне, багатоаспектне поняття, яке на практиці реалізується шляхом виконання чотирьох основних завдань вмілого промовця – інформувати, переконувати, спонукати до дії, викликати почуття естетичного задоволення.

Дослідження змісту та структури РК є необхідним етапом у розробці системи науково-методичного забезпечення процесу розвитку цього комплексного вміння викладачів вищих навчальних закладів. Ця актуальна проблема потребує подальших пошуків у таких напрямках: історія дослідження риторичних якостей педагога, вивчення цінного досвіду видатних педагогів-ораторів, визначення умов, розробка технологій, методів, прийомів, способів, засобів розвитку риторичної культури викладачів вищих навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Я. В. Білоусова. – К., 2004. – 20 с.
2. Будянський В. І. Риторика – мистецтво красномовства. Навчальний посібник / В. І. Будянський, Д. В. Будянський. – Суми : ПВКП «Корпункт», 2012. – 189 с.
3. Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики: Навчально-методичний посібник / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 232 с.
4. Гусев Д. А. К вопросу о риторической культуре преподавателя высшей школы / Д. А. Гусев // Современное образование. – 2015. – № 2. – С.141–176.
5. Залюбівська О. Б. Риторична культура у колі суміжних понять (до питання визначення риторичної культури) [Електронний ресурс] / О. Б. За-

любівська // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2012. – №6. – С. 42-47. – Режим доступу до журн.: <http://visnyk.vntu.edu.ua/article/view/2509/2700> (06.08.2015). – Назва з екрану.

6. Кобзева Т. А. Риторическая культура преподавателя : учеб. пособие для слушателей МИПК МГТУ им. Н. Э. Баумана / Т.А. Кобзева. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2005. – 196 с.

7. Ключев Е. В. Риторика. Учеб. пособие для высших учебных заведений / Е. В. Ключев – М. : Приор-издат, 2005. – 270 с.

8. Марченко О. И. TRIVИальная Риторика. Логос, этос, пафос / О.И. Марченко. – СПб : Сударыня, 2001. – 330 с.

9. Мацько Л. І. Риторика : Навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 311 с.

10. Минеева С. А. Подходы к пониманию риторической культуры современного человека / С. А. Минеева // Риторическая культура в современном обществе: материалы IV междунар. конф. по риторике (26–28 января 2000 г.). – М., 2000. – С. 26–27.

11. Онуфрієнко Г. С. Риторика. Навч. посібник / Г. С. Онуфрієнко – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.

12. Первушина А. В. Формування риторичних умінь у майбутніх соціальних педагогів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»/ А. В. Первушина. – Тернополь, 2002. – 20 с.

13. Препотенська М.П. Риторика. 10 ключових тем : Навч. посібник / М. П. Препотенська. – К. : Фірма «ІНКОС», 2011. – 252 с.

14. Сагач Г. М. Риторика : Навч. посіб. для середн. і вищих навч. закладів / Г. М. Сагач. – К. : Ін Юре, 2000. – 565 с.

15. Юнина Е. Риторическая культура и ее современные проблемы : дис. ... доктора филос. наук : 09.00.13 «Философская антропология и философия культуры» / Юнина Елена Анатольевна. – Пермь, 1998. – 328 с.